

ВІДГУК

офіційного опонента

кандидата мистецтвознавства, доцента ЩУКІНОЇ Юлії Петрівни
на дисертаційну роботу ПОЛОНСЬКОГО Валерія Геннадійовича
«Форми фінансування організаційно-виробничої діяльності українського театру
та їх вплив на творчий процес: історія і сучасність»,
подану до захисту на здобуття доктора філософії
за спеціальністю 026 Сценічне мистецтво

1. Актуальність дисертаційного дослідження. У часі, коли Україна вже протягом дванадцяти років дає відсіч російській збройній агресії, протиставляючи логіці колонізатора дотримання міжнародного права та державницької самосвідомості, а гуманітаристика України цілеспрямовано виступає культурною зброєю у гібридній війні, запропонована Валерієм Полонським тема дисертації має безсумнівну практичну цінність. Обрані хронологічні межі та об'єкт наукового дослідження демонструють послідовність ідеології та методології кафедри організації театральної справи імені І.Д. Безгіна, на якій дисертація виконана. Мету кваліфікаційного дослідження визначено наступним чином: «проаналізувати організаційно-виробничу діяльність українського театру в оптиці форм фінансування у взаємодії з творчим процесом в історичній ретроспективі від другої половини XIX століття до сьогодні». Отже, нижня межа дослідження лежить у площині організаційної діяльності перших і ключових в розбудові мережі українських професійних театрів, котрі постали як культурницький та національний спротив колонізаційним політикам двох імперій, що силою утримували у своєму складі етнічно українські території: Театр Товариства «Руська Бесіда» (Львів, 1864) та перша в Наддніпрянщині українська трупа Марка Кропивницького (Єлисаветград, 1882). Верхня хронологічна межа дослідження – наша сучасність, у якій український театр знову виконує ідеологічну функцію трансляції національної ідеї, а його вистави та проекти слугують інструментами культурної дипломатії.

Актуальність дисертаційного дослідження В.Г. Полонського сформульовано так: «Попри вагомий внесок ряду дослідників у вивчення організаційно-виробничої діяльності театру, комплексного дослідження форм її фінансування у взаємодії з творчим процесом в історичній ретроспективі досі не проведено» (с. 18).

Кваліфікаційна робота відповідає визначенням в ОНП «Сценічне мистецтво» об'єктам вивчення та діяльності, зокрема, «сфері сценічного мистецтва як унікальної та універсальної моделі пізнання світу. <...> синтетичної природи сценічного мистецтва, його мультикультурного та міждисциплінарного характеру; театрално-історичного процесу та

закономірності його розгортання». Серед об'єктів вивчення зазначено і «менеджмент у сфері сценічного мистецтва».

2. Структура та зміст дисертації. Дисертація В.Г. Полонського «Форми фінансування організаційно-виробничої діяльності українського театру та їх вплив на творчий процес: історія і сучасність» є структурно цілісним дослідженням, архітектоніка якого послідовно відображає поставлені автором завдання. Зміст роботи цілком відповідний об'єкту та предмету дослідження. Обсяг і вимоги до оформлення кваліфікаційної роботи відповідають стандарту. Роботу виконано автором із застосуванням загальнонаукових історико-хронологічного, компаративного, діалектичного методів та контент-аналізу й міждисциплінарних підходів, специфічних для кафедри, що готує фахівців з театрального менеджменту: методу економічного аналізу та статистичного методу та методів історичного театрознавства. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел і розгалужених додатків (зокрема, таблиці з показниками фінансування та зростання прибутків державних театрів з 2004 по 2025 роки).

У вступі дисертантом обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, хронологічні межі дослідження, сформульовано його методологію та класифіковано джерельну базу, зазначено наукову новизну й теоретично та практичне значення отриманих результатів, наведено відомості про особистий внесок здобувача у розробку теми, про здійснені апробаційні публікації, а також про структуру дисертації.

Перший розділ «Теоретико-методологічні засади дослідження фінансування театральної галузі в Україні» складається з двох підрозділів.

У першому, джерелознавчому, підрозділі автор полемічно загострює проблему дуалістичного становища українського театру: «з одного боку, феноменальне зростання попиту на театральне мистецтво з боку українських глядачів, а з іншого – постійне скорочення його фінансування внаслідок фінансових криз, що перманентно виникають упродовж всіх років існування самостійної держави України» (с. 24).

Методологічним підґрунтям роботи В. Полонського стали засадничі праці з організації театральної справи українських театрознавців І. Безгіна, А. Лягушенка, директора Харківського академічного театру музичної комедії І. Ковалю (у співавторстві з А. Серіковим), фахівця з питань економічно-правового поля діяльності театрів С. Кучина, а також монографії зарубіжних (Г. Гагоорта) та українських (О. Безгіна, А. Бернадської, І. Кочарян, О. Успенської) експертів, що допомогли розглянути моделі фінансування театральних закладів в Україні у світовому контексті. Інформацію про організаційні умови функціонування театрів ХІХ – ХХ століть автор почерпнув з фундаментальних монографій напрямку історичного театрознавства

(одноосібних В. Василька, Г. Веселовської, М. Захаревича, Р. Коломійця, С. Максименко та Р. Пилипчука і колективного авторства – «Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття», «Нариси з історії інонаціонального театру в Україні ХХ - початку ХХІ століть» та «Історія українського театру» у 3-х томах), текстів дисертацій Г. Дутчак та І. Ян, а також з відповідних профілю дослідження В. Полонського наукових статей О. Боньковської, Н. Владимирової, М. Гринишиної, Р. Леоненка, А. Лягуценка, О. Палій та ін. Окремий корпус джерел утворила опрацьована В. Полонським мемуарна література практиків сцени кінця ХІХ століття. Проблеми фінансування діяльності українських театрів державної та приватної форм власності автор аналізував на підставі відповідних законів України, а також попередніх наукових напрацювань І. Крисіної, О. Миколайчука та Н. Нежданої. Методологію наукових театрознавчих досліджень дисертант осягав за підручником О. Клековкіна «Мистецтво. Методологія дослідження». Особливо цінним є опрацювання В. Полонським корпусу законодавчих актів України про культуру від початку ХХ століття до сьогодення, а також аудиторських звітів театрів Києва й регіонів України 2020-х рр.

У другому підрозділі автор зосереджується на окресленні теоретико-методологічних аспектів дослідження, зіставляючи базові визначення театру та його функції з позицій теоретичного театрознавства (словник О. Клековкіна) та театрального менеджменту (монографія І. Безгіна) і з точки зору Закону України «Про театри і театральну справу». До методологічної рамки своєї дисертації автор включив і положення та періодизацію новітньої історії України з Закону України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу». Корисним було залучення до методологічного підґрунтя роботи класичних і сучасних зарубіжних праць з менеджменту в мистецтві Д. Кейнса, Дж. Баумола, В. Боуена та Ф. Кольбера.

У другому розділі «Професійне українське театральне мистецтво другої половини ХІХ - початку ХХ століття в оптиці фінансування» В. Полонським було здійснено порівняння і комплексне осмислення різноманіття форм утримання театральної справи на Наддніпрянській Україні та в Галичині.

У першому підрозділі розглянуто принципи фінансування труп Театру «Руської Бесіди» та корифеїв українського театру. Автором прослідковуються такі форми порядкування театральною справою як приватна антреприза, товариство на паях та антреприза авторитарного типу та зважуються переваги кожної з них; цитуються дані щодо місячного бюджету трупи М. Кропивницького та гонорарів провідних артистичних сил, статей витрат та прибутку, найбільш прибуткових вистав в репертуарі, поділу творчого та технічного персоналу на постійну трупу та найманих під час гастролів працівників; контрактної системи праці в трупі І. Карпенка-Карого і П. Саксаганського. Також проаналізовано відмінну модель керівництва

українським театром в Галичині громадською організацією Товариством «Руська Бесіда» за змішаної форми фінансування (пожертви, субсидія від Галицького крайового сейму, доходи від вистав).

У другому підрозділі В. Полонським аналізуються трансформаційні процеси фінансування театральної справи періоду національно-визвольних змагань. Автором дисертації прослідковано як інституційні новації Української Народної республіки посприяли новому типу театального господарювання в Києві (на прикладах Українського Національного театру та утворених пізніше Державного драматичного і Державного народного театрів) – дотація від держави на творчу та господарчу діяльність з відповідною опцією звітування театрів держказначейству. Дисертант також розкриває дві альтернативні фінансові моделі, що презентував «Молодий театр», пройшовши шлях від товариства на паях до товариства на вірі (акціонерного типу), окремо зупиняючись на історичного значення документі – «Статуті...» «Молодого театру», яким регламентувалися джерела прибутків театру та розподіл на менеджерську та мистецьку складову діяльності театру як підприємства. Цінним є спостереження В. Полонського, що «...менеджерські ідеї Л. Курбаса практично на 100 років випередили деякі норми сучасного Закону «Про театри і театральну справу» – у частині статей, пов'язаних із комерційними видами діяльності театру, що дають можливість додаткового прибутку організації» (с. 76). Доповнює аналіз фінансування театрів цього нестабільного періоду фіксація В. Полонським кожного з етапів змін в оподаткуванні театрів з 1918 по 1919 роки. Завершує підрозділ розгляд охарактеризованої автором як унікальної організаційно-виробничої (корпоративної) моделі фінансування вінницького театру ім. І. Франка, а також стисла характеристика обставин фінансової скрути Театру товариства «Руської Бесіди», що спричинила його закриття.

У третьому розділі «Фінансування українських театрів у радянський період» дисертантом розглянуто нормативну базу та конкретні приклади організації театральної справи в УРСР та на окупованій території в часі Другої Світової війни.

У першому підрозділі, предметом якого є аналіз типів фінансування театру в УРСР міжвоєнних десятиліть, В. Полонським охарактеризовано законодавчі акти, якими регулювалося функціонування театрів у періоди військового комунізму, НЕПу та індустріалізації країни; констатовано цензурні обмеження діяльності націоналізованих театрів, проблеми недофінансування театральних колективів, зобов'язання театрів працювати собі у збиток з пільговими категоріями глядачів; подальшу практику поділу театрів на тарифні категорії, із відповідним рейтингуванням, загалом – тотальний контроль радянської влади над діяльністю театрів. Цінним є висновок дисертанта стосовно того, що наприкінці 1930-х років «...влада вирішила закріпити за театрами лише одну модель організаційно-творчого управління, взявши за основу діяльність МХАТ, тим самим нехтуючи історичними, культурними,

мистецькими та економічними традиціями інших театрів, особливо українських» (с. 102). У цьому ж підрозділі розглядаються альтернативні форми театрального управління в складі Польщі (корпоративна модель фінансування у львівському «Новому театрі», державні та воєводські субвенції для підтримки Волинського Українського театрального товариства за умови репертуарної свободи).

Виходячи з актуальної періодизації історії українського театру сприймається як доцільне виокремлення у другий (нехай і невеликий) підрозділ аналізу сценічного менеджменту українських театрів в евакуації та під окупацією 1941-1944 років.

Завершальний третій підрозділ розкриває особливості державного фінансування театрального мистецтва в Україні у післявоєнний період, а також на заключному етапі СРСР. В. Полонським проаналізовано вплив морально-політичної ситуації в країні, хибну економічну політику та фінансове адміністрування театру цього часу. До характерних прикмет післявоєнної державної політики у галузі театру автор відносить: загострення репертуарної цензури, передислокацію театрів зі Сходу на Захід, по-імперському громіздке театробудівництво в регіонах, стандартизацію репертуарної афіші радянської драматургії; залишковий принцип фінансування мистецтва. Про суцільну монополізацію владою всіх повноважень по відношенню до театру в дисертації ємно сформульовано: «Починаючи з кінця 1930-х років всі митці опинилися в парадигмі, коли замовник, продюсер, головний менеджер та фінансист стали однією владною структурою – Комітетом у справах мистецтв при РНК, а після війни Міністерством культури, які були частиною політичного керівництва такі характерні риси державної політики по відношенню до театру часів перебудови як зниження тиску цензури, поява короткострокових антреприз і пайових товариств, запровадження в різних регіонах експерименту з переведення державних театрів на модель госпрозрахунку та, зрештою, постанову колегії Міністерства культури

С

Р

С У завершальному розділі дисертації «Розвиток організаційно-виробничої Діяльності українських театрів після проголошення Незалежності України», на відміну від попередніх двох, побудованих за реферативно-аналітичним Принципом, автор дисертації пише про процеси, свідком яких є сам.

Р Перший підрозділ розкриває трансформаційні процеси театральної справи в Україні та стан фінансування театрів з кінця ХХ ст. до сьогодні. У структурі роботи ця частина виділяється максимально детальним аналізом театрального процесу, особливо в період російсько-української війни. Цей найбільший у дисертації підрозділ (с. 131-184) цілком може сприйматися і як закінчене самостійне дослідження, в якому влучність та документальна аргументованість постійно межує з такою цінною у дослідника позиційністю. Переконаливо і повно розкриваючи контекст столичних театрів, наводячи та аналізуючи багато даних про театри регіонів України, дослідник, і це не може не підкуповувати, лишається у цьому підрозділі очевидним патріотом Харкова-театрального, чий

і

н

а

об'єктивні та суб'єктивно деструктивні чинники кризи у сфері театрального управління автор дисертації аналізує особливо уважно.

Другий і останній підрозділ висвітлює перспективи розвитку театральної справи в Україні після завершення російсько-української війни в контексті еволюції моделей фінансування театру.

3. Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією. Вцілому В. Полонський виявив у поданому до захисту тексті дисертації повне володіння історіографією обраної теми, відповідними методами її аналізу, фактологічним матеріалом, а також системність і міждисциплінарність наукового мислення, чим і обумовлено успішне розв'язання всіх поставлених ним завдань.

4. Наукова обґрунтованість результатів дослідження. Звернення дисертанта до аналізу форм фінансування театрів України в ретроспективному та актуальному аспектах відповідає нагальним потребам сучасних перформативного мистецтва і театрознавства. Достовірність результатів дисертації забезпечується ґрунтовною джерельною та міждисциплінарною методологічною базою, переконливим опрацюванням першоджерел, що свідчать про актуальну організацію театральної справи (аудиторські звіти). Теоретичним підґрунтями дослідження стали праці, насамперед, українських, а також зарубіжних учених, у яких розкривається менеджмент у сфері культури та управлінські аспекти сценічного мистецтва. Наукові положення та результати є доказовими, логічно обґрунтованими й відповідають меті та завданням кваліфікаційної роботи.

5. Наукова новизна результатів дисертації визначається тим, що дисертанту вдалося:

уперше систематизувати

- форми фінансування організаційно-виробничої діяльності театрів від приватних труп та товариств на паях, труп корифеїв українського театру другої половини ХІХ століття до різноманіття видів театрів на сучасному історичному етапі розвитку театральної галузі в Україні;

- види організаційно-правових моделей професійних українських театрів, форм їх фінансування, джерельну базу фінансової підтримки та її впливу на творчий процес;

розробити авторську узагальнену модель взаємозв'язку між фінансуванням і творчим процесом у театрі (графічно унаочнену в особливо цінному Додатку Л. Еволюція моделей фінансування українського театру та їх вплив на організаційно-творчий процес (1864-2026 рр.);

ввести до наукового обігу нові матеріали, зокрема, такий історичний документ як Кодекс законів про народну освіту УСРР (1922), що доповнює панораму функціонування українського театру;

поглибити уявлення про взаємозв'язок фінансування організаційно-виробничих моделей українського театру та творчої діяльності театральних колективів в обраний для дослідження період;

зробити прогноз післявоєнної перспективи фінансування театрів України.

6. Теоретичне та практичне значення результатів дисертації.

Теоретичне значення роботи пов'язане, в першу чергу, з розробкою В. Полонським авторської узагальненої моделі взаємозв'язку між фінансуванням і творчим процесом у театрі. Дослідженню властиві ґрунтовність опрацювання автором сучасних показників фінансування театального мистецтва в Україні; вміння автора бачити досліджувану проблему в історичній ретроспективі та водночас її перспективі; стримано виражений оптимізм прогнозів поліпшення ситуації з фінансуванням театальної сфери, який базується на послідовному аналізі всіх попередніх форматів взаємодії держави з театральними підприємствами. Отримані результати дисертації істотно доповнюють вивчення організації театальної справи в українських театрознавстві та менеджменті театру. Практичне значення отриманих результатів полягає в унаочненій у додатках до роботи картині фінансування і витрат українських театрів.

Матеріали дисертації стануть в нагоді у викладанні дисциплін з історії українського театру, організації театальної справи, режисури та культурології.

7. Апробація результатів дисертації. Матеріали дослідження були представлені на 2-х наукових конференціях (1 міжнародній та 1 регіональній). Основні висновки та ідеї дисертації викладено у 6 публікаціях: 4 – у наукових фахових виданнях, затверджених МОН України (одна з них – у співавторстві, із зазначенням частки авторського внеску), та 2 – у збірниках матеріалів конференцій. Отримані теоретичні результати і практичні рекомендації висвітлено у них достатньо повно.

8. Дотримання академічної доброчесності. Дисертація В.Г. Полонського «Форми фінансування організаційно-виробничої діяльності українського театру та їх вплив на творчий процес: історія і сучасність» є самостійним науковим дослідженням, що постало внаслідок особистих наукових напрацювань здобувача. У процесі рецензування тексту кваліфікаційної роботи порушень принципів академічної доброчесності, зокрема, плагіату, не оформлених текстових запозичень, фальсифікацій наукової новизни виявлено не було. Дотримано всіх етичних норм виконання дисертації.

9. Дискусійні положення та зауваження. Дисертація, без сумніву, є актуальним, унікальним дослідженням. Водночас з тим, деякі її положення та композиційна логіка окремих підрозділів викликали зауваження та запитання.

1. Оскільки у дисертації використано історико-хронологічний метод, виклад матеріалу в підрозділі 2.1. виглядає порушенням принципу. Логічно було б вести наратив із заснування першого професійного, частково стаціонарного, українського театру у Львові 1864 року, а відтак переходити до театру корифеїв,

аналіз діяльності якого ви, згідно з класичною періодизацією історії українського театру, починаєте з 1882 року. А в підрозділі 3.1. відбулося інше порушення логіки. Його назва «Український театр періоду радянського удержавлення театральної справи...», проте на сс. 102-108 ви пишете про форми фінансування українських театрів на Галичині та Волині (у складі Польщі).

2. Переважно стиль написання дисертації є науковим, однак, деякі пасажі псують це загальне враження. У подальшій науковій діяльності зверніть увагу на стилістичну неприпустимість таких висловів як: «*Видатний класик українського театру Іван Мар'яненко... (с. 57)*»; «*Сузір'я зірок – М. Кропивницький, М. Садовський, І. Карпенко-Карий, П. Саксаганський, М. Заньковецька, М. Садовська-Барілотті – стало запорукою шаленого успіху серед глядачів (с. 60); шедевр «Молодого театру» - «Едіп-цар» (с.73).* Аналогічні міркування маємо і щодо завершальних слів формулювання теми дисертації: «*Форми фінансування організаційно-виробничої діяльності українського театру та їх вплив на творчий процес: історія і сучасність*». На наш погляд, така кода могла би бути в назві публіцистичного тексту.

3. У дисертації є неістотні фактологічні неточності. Так, вами стверджується, що «видатний громадський і політичний діяч Галичини Юліан Лаврівський створив перший національний професійний український театр «Руська бесіда» (66). Такої прямої буквальної дії він не вчиняв, оскільки не був ані директором, ані практиком сцени. Ю. Лаврівський у газетній публікації виступив автором ідеї заснування українського театру у Львові, після чого протягом 15 років на реалізацію цього проєкту збиралися кошти. Прямим організатором театру виступило «Товариство «Руська Бесіда». Також не відповідає дійсності характеристика В. Блавацького як режисера театру «Березіль» (с. 107). Він був режисером театрів у Галичині, а в «Березолі» грав як актор протягом 1927-1928 років. Евакуація Харківського театру ім. Т. Г. Шевченка відбулася не до Дагестану (с. 109), а до Киргизстану і Узбекистану. На с. 159 у теперішньому часі зазначено, що Харківський Будинок Актора очолює директор Сергій Бичко. Проте від 2015 року цим закладом керує Ігор Арнаутов. У реченні: «Унікальним прикладом фінансової підтримки з боку шанувальників театру стало й будівництво сцени-укриття «Art Area» для роботи недержавних театрів «Тимур» і «Може бути»» (с. 181) помилково зазначено цю назву сцени, адже побудований для цих театрів підземний простір має назву «Арт-сховище Культура», а «ДК Art Area» розташоване в іншій частині міста.

10. Загальний висновок і оцінка дисертації. Дисертаційна робота Полонського Валерія Геннадійовича «Форми фінансування організаційно-виробничої діяльності українського театру та їх вплив на творчий процес: історія і сучасність» відповідає «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах)», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.2016 р. № 261 (зі змінами), вимогам наказу Міністерства науки і освіти України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення

дисертації» (зі змінами), «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р. (зі змінами), а її автор заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 02 Культура і мистецтво за спеціальністю 026 Сценічне мистецтво.

Офіційний опонент:

кандидат мистецтвознавства, доцент,
завідувач кафедри театрознавства
Харківського національного університету мистецтв
імені І.П. Котляревського

Юлія ЩУКІНА

Підпис - Щукіна Юлія
Завідувач - Іванченко
Відомий відомостям та фактам
В Крамаренко К.В.